

تبیین پارامترهای انعطاف پذیری، در طراحی اکوموزه مردم شناسی (مطالعه موردی: اقوام و عشایر قشقایی)

آرش آزموده^۱، مینو لفافچی^۲

۱. دانشجوی کارشناسی ارشد گروه معماری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

۲. استادیار گروه معماری، واحد کرج، دانشگاه آزاد اسلامی، کرج، ایران.

چکیده

امروزه زندگی کوچ نشینی عشایر به سمت یکجا نشینی رفته و فرهنگ و سنت عشایر به فراموشی سپرده شده است که موجب بحران هویتی و گسست فرهنگی جامعه خواهد شد. فضاها و فرهنگی و موزه ها، افراد را جهت انجام فعالیت های فرهنگی و اجتماعی گرد هم می آورند و نقش مهمی در درک و چگونگی ارتباط افراد با یکدیگر و محیط انسان ساخت و روابط اجتماعی افراد دارند.

از آن جا که زندگی عشایری بر پایه کوچ نشینی و انعطاف پذیر و منطبق با شرایط زیستی و سبک زندگی برخاسته از این شیوه است، سیاه چادرها از مهم ترین مولفه های زندگی عشایری اند و با فرض بر این که موزه راهکار مناسبی جهت معرفی و حفظ یک فرهنگ است، انعطاف پذیری در معماری یک مکان می تواند همزمان به چند نیاز مختلف پاسخ دهد. طراحی موزه مردم شناسی اقوام و عشایر با رویکرد انعطاف پذیری پیشنهاد گردید.

هدف از این پژوهش یافتن روابطی بین کیفیت های فضایی و مفاهیمی چون انعطاف پذیری در موزه و به کارگیری آن در طراحی این بنای فرهنگی می باشد، تا راهکاری جهت حفظ و معرفی سنت ها و فرهنگ عشایر ارائه گردد و از گسست فرهنگی جامعه جلوگیری شود. اطلاعات مورد نیاز جهت این پژوهش از طریق مطالعات کتابخانه ای و میدانی و به روش تحقیقی مورد مطالعه قرار گرفته است.

کلید واژه ها: طراحی معماری، اکوموزه، زندگی عشایری، انعطاف پذیری

بیان مسئله

کوچ نشینی کهن ترین شیوه ی زیستی بشر است که پابرجا بودنش تا به حال از بزرگترین جاذبه های این شیوه ی معیشتی است. دیدنی های زندگی کوچ نشینی می تواند جذابیت های بسیاری برای گردشگران داخلی و خارجی داشته و به صنعت گردشگری کمک کند. اما امروزه نبود فرصت ها و مشکلات فرهنگی و زیست محیطی، شکست پیوند های اجتماعی و مشکلات این سبک زندگی از یک طرف و رشد و توسعه کشور از سوی دیگر عرصه را بر کوچ نشینان تنگ کرده و آنان را از ادامه ی این شیوه ی زیستی دل زده می کند.

چنین به نظر می رسد که تمام اجزای زندگی عشایری پتانسیلی برای کارآفرینی و گردشگری است. گردشگری عشایری موجب اشتغال زایی، احیای پوشاک، مهارت های تولید سنتی صنایع دستی از قبیل گلیم، قالی، جاجیم و... می شود. که بر خلاف انتظار به ه خاطر نبود یک جایگاه ویژه موجب اشتغال زایی و کسب در آمد نشده و تاثیری بر زندگی عشایر نداشته است. به نظر می رسد که می توان با ساخت یک اکو موزه ی مردم شناسی و اقوام و عشایر و با آشنا کردن مردم و گردشگران با این سبک زندگی در بهبود معیشت آنان تاثیر گذاشت.

چهار چوب نظری تحقیق

۱- انعطاف پذیری در معماری

انعطاف پذیری در معماری در معنی لغوی به معنای نرمش و خمیدگی و سهولت در حرکت است و به طور کلی به توانایی تغییر شکل در اجسام گفته می شود. ویژگی انعطاف پذیری در یک شی آن را با شرایط مختلف هماهنگ می کند تا پاسخ گوی نیازهای متنوع تری باشد. از ابتدای تاریخ ثبات و استحکام جزء جدایی ناپذیر ساختمانها و بناها بوده است. با گذشت زمان، رویاها و آرمان های انسان برای خلق سازه های منعطف، سبب نوآوری و خلاقیت او شد. این نوآوری ها سرانجام منجر به تولید سازه هایی شدند که قابلیت حرکت، انعطاف، شکل پذیری و تغییر داشتند. درست مانند یک موجود زنده. استفاده ی بهینه از مصالح و فضا، پاسخ به نیازهای گوناگون، کاربردهای مختلف، منطبق بودن با اهداف کاربران، صرفه جویی، کاهش هزینه ها و طول عمر بیشتر از فواید استفاده از معماری انعطاف پذیر است. (کنعانی، ص ۱۰)

۲- شاخصه های انعطاف پذیری در معماری

الف) تطبیق پذیر بودن: سعی می کند توانایی ها و عملکرد جدیدی به سازه بدهد، بدون آن که در مساحت ساختمان و کالبد آن تغییری ایجاد کند. به عبارت دیگر، اضافه کردن و کم کردن اجزاء در جهت هماهنگ کردن سازه ها با نیازهای گوناگون یا تغییرات آب و هوایی مختلف است.

ب) متحرک بودن: معماری متحرک بهترین گزینه برای سکونت و اسقرار در مناطق دور دست است، زیرا به راحتی قابل جابه جایی است.

ج) تغییر پذیر بودن: به تغییر فرم، پوسته، شکل، ظاهر یا سطوح داخلی اطلاق می شود، مانند باز شدن، تا شدن یا جمع شدن است. (میرخسروی، ۱۳۹۶) با در نظر گرفتن این سیاه چادر ها از مولفه های اصلی انعطاف پذیری در معماری کوچ محسوب می شوند.

سیاه چادر ها

الف) شکل سیاه چادرها: با بررسی نمونه هایی از سیاه چادر های کوچ نشینان قشقائی معلوم شد که برخی شکل مکعب مستطیل دارند. بی تردید ایجاد سقف شیب دار به منظور حفاظت فضای داخلی چادر از نفوذ بارندگی بوده و در واقع راهکاری برای ایجاد سازگاری معماری عشایر با محیط می باشد. به عبارتی در چادرها ی قشلاق مهمترین ویژگی منحصر به فرد در ساختار چادر، شیب دو طرفه ی فوقانی است که به منظور محافظت از فضای داخلی چادر از باران های زمستانی منطقه این تصمیم اتخاذ شده است. در حالی که چادر ها در بیلاق همگی شکل مکعب مستطیل دارند و رایج ترین شکل در معماری چادر، چه در بیلاق و چه در قشلاق شکل مکعب مستطیل است. (لفاچی، ص ۸۴)

ب) فضاهای باز و بسته و خصوصیت آن ها: معماری عشایر همچون بسیاری از آثار معماری ایران ترکیبی از فضاهای باز و بسته و نیمه باز است که در کنار هم یک مجموعه ی واحد و منسجم را تشکیل می دهند. فضای باز از مهمترین فضاهای فعالیت عشایر است. (همان، ص ۸۴)

ج) حریم ها دسترسی ها: ظرف زندگی عشایر فضای محدودی نیست. چرا که همه فعالیت های اصلی زندگی شان در فضاهای باز انجام می شود. با این وجود، حریم ذهنی بین فضای قلمرو هر یک از چادر ها وجود دارد. مرز بین فضاهای مختلف عشایر قشقای دیوارهای ساخته شده نیست و تنها حدودی ذهنی است. افراد به راحتی می توانند از چادری به چادر دیگر که حوزه ی فعالیت شان در آن جا تعریف شده، رفت و آمد کنند. (همان، ص ۹۱)

د) نظم و ساماندهی همسایگی چادرها: نحوه ی قرار گیری سیاه چادرها از یک نظم هندسی تبعیت می کند، زیرا همه آن ها محوریت شرقی-غربی داشته اند. همچنین جبهه شمالی چادر در همگی گشوده است؛ ولی باقی فضاهای واحدهای عشایری از نظم خاصی تبعیت نمی کند. (همان، ص ۹۵)

اکوموزه چیست

اکوموزه (eco-museum) ترجمه کلمه فرانسوی (Ecomusee) است که از ترکیب دو کلمه موزه و اکولوژی به وجود آمده است. اکولوژی راهی است که در آنگیاهان، حیوانات و مردم با یکدیگر و محیط زیستشان ارتباط برقرار می کند.

اکوموزه تعریف واحدی ندارد و بر پایه ی امکانات، ویژگی ها و نیازهای فرهنگی و محیطی منطقه شکل می گیرد و به طور کلی سازمانی است که میراث، طبیعت، تاریخ، فرهنگ و صنعت را ارج می نهد و باعث حفظ و ارتقای آن می شود.

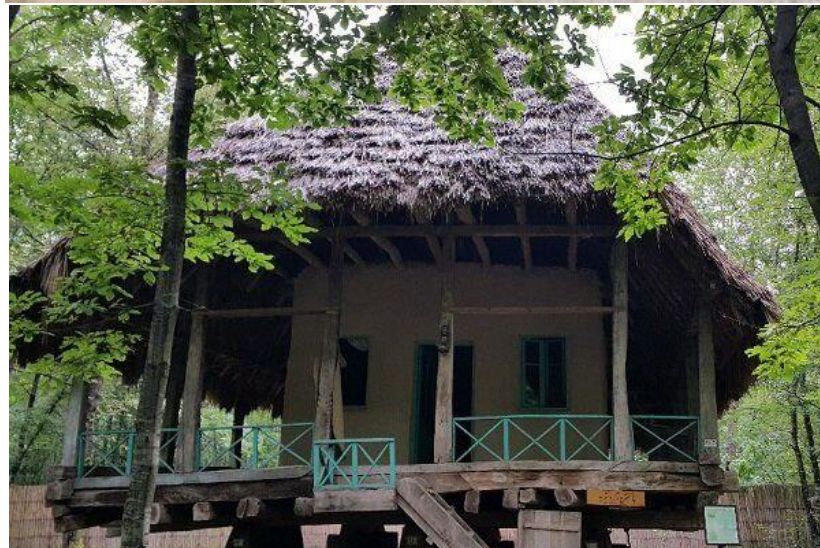
موزه های مردم شناسی

علم مردم شناسی با مطالعات در درون گروه یا جامعه معین درباره ی مسائل و روابط اجتماعی و نهادهای سنتی انجام می گیرد. مردم شناس با اقامت طولانی و مستمر در بین گروه یا جامعه مورد مطالعه به ثبت و ضبط دیده های خود می پردازد که به این عمل مردم نگاری گویند. سپس به تجزیه و تحلیل می نشیند. موضوع علم مردم شناسی فرهنگ است. فرهنگ یعنی هر آنچه توسط انسان به وجود می آید. از موضوعات مهم در موزه ی مردم شناسی معتقدات، آداب و رسوم، زبان معیشت، مسکن، فنون، هنرها، خوراک، پوشاک و سایر جنبه های زندگی در جوامع مختلف خصوصاً ایران هستند. (سیدابوالفضل امامی، ص ۵)

تحلیل نمونه های موردی (نمونه هایی از اکوموزه های ایران)

الف) اکوموزه گیلان:

در زمینی به مساحت ۲۶۰ هکتار، در پارک جنگلی سراوان واقع است و در آن خانه های روستایی گیلان به نمایش گذاشته شده است. خانه های ۹ روستای گیلان از نقاط گوناگون شناسایی، مستند سازی، واپسینی شده و در سایت موزه دوباره چینی شده است.

ب) اکوموزه ی لافت قشم:

در قسمت روستایی لافت رو به روی بندرگاه واقع شده و در آن سعی شده تا زندگی ک معماری سنتی خانه ی مردم لافت به نمایش گذاشته شود.

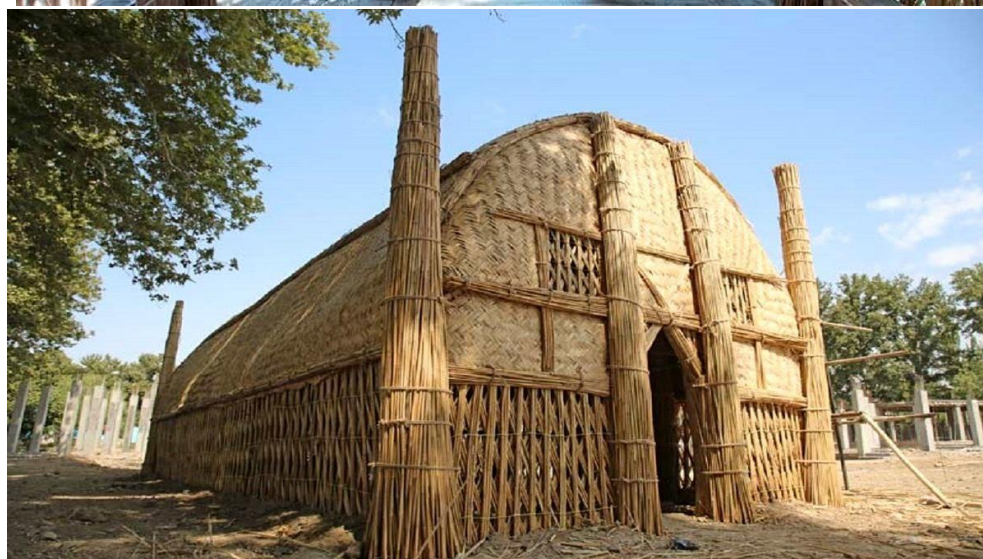
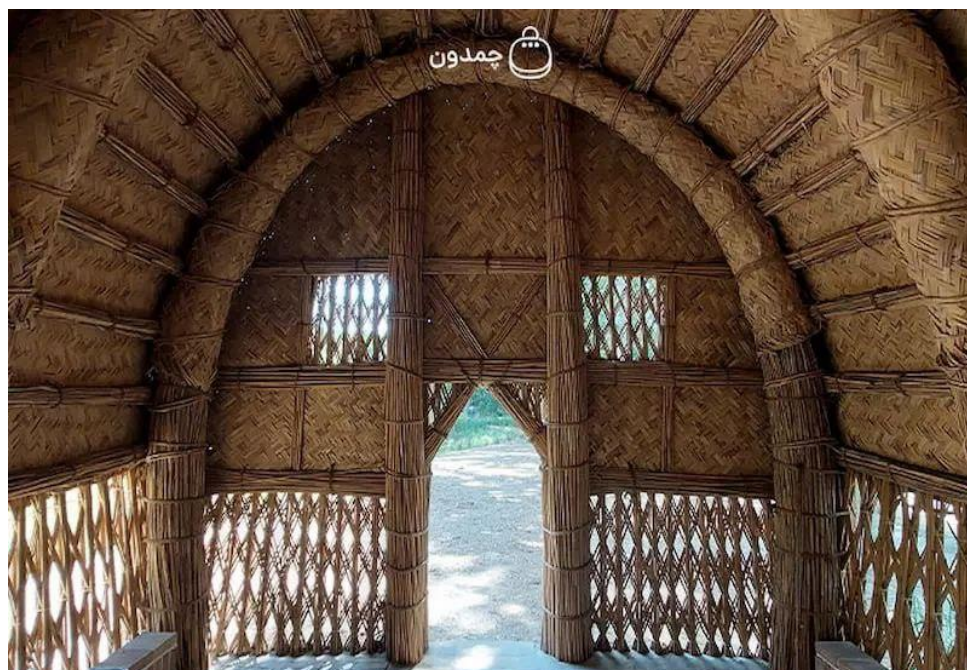

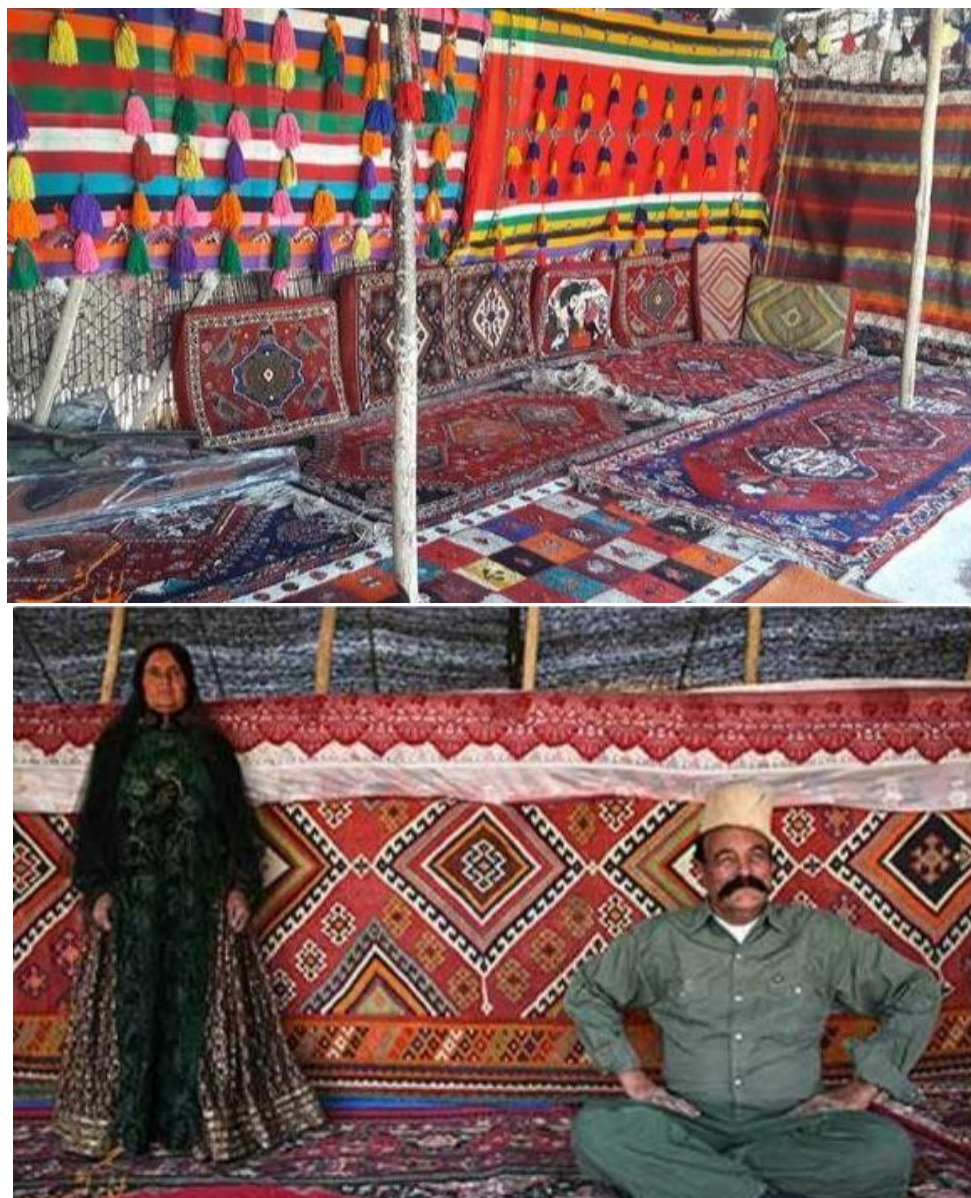

ج) موزه ایران کوچک من، بخش عشایری کرج

در پارک فاتح جهانشهر کرج ایجاد شده، علاوه بر ساخت مناطق معروف ایران مثل ارگ بم و روستای کندوان و .... در فضای باز چندین نوع کپر، سیاه چادر و خانه های عشایری ساخته شده تا مردم بتوانند با انواع زندگی روستایی و عشایری مردم این مناطق آشنا شوند.

تحلیل یافته ها

۱- سازه های چادری مدرن

سازه هایی هستند که از غشاهای بسیار نازک تشکیل شده اند و به واسطه ی هندسه و فرم خود از عهده ی عملکرد سازه ای خود بر می آیند و عمل کرد سازه ای غشا با ایجاد کشش در آن قبل از بارگذاری به مراتب بهتر می شود. در سازه های پارچه ای فرم معماری و عمل کرد سازه ای یکسان هستند . در نتیجه مهندسی ساختمان و معماری جدانشدنی اند و درک و رفتار سازه یک ابزار مهم و اساسی در طراحی این نوع سازه ها می باشد . بخش مهم دیگر که وظیفه ی انتقال بار غشا به زمین را بر عهده دارد و به طور عمود قرار می گیرد، تکیه گاه نامیده می شود . تکیه گاه ها به صورت دیرک های خارجی و کابل ها به دیرک های داخلی متصل می شوند. انتخاب نوع پارچه بر اساس شرایط اقلیمی و کاربری سازه بسیار حائز اهمیت می باشد. (جاویدی نژاد، ۱۳۹۴)

۲- مصالح مورد نیاز برای طراحی سازه ی چادری

الف) تیرها ، دیرک ها یا ستون ها (بخش اصلی)

ب) کابل ها یا سیم ها

ج) سقف یا گنبد

برای طراحی سازه، ابتدا بایست اندازه و نوع کاربری چادر را مورد توجه قرار داده و تیرها را برای اندازه ی مورد نظر انتخاب نمود. رایج ترین تیرها از جنس فولاد، چوب یا آلومینیوم هستند. سیم ها یا کابل ها نیز معمولاً از جنس مس یا فولاد و یا نخ هستند. گنبد چادر را نیز می توان از متریال هاب مختلفی مانند پارچه pvc یا پارچه ی نخی ساخت. پارچه های pvc خود انواع مختلفی دارد که برای مقابله با نور خورشید، آتش، اشعه ی ماورای بنفش و گرد و غبار هستند.

۳- کوموزه مردم شناسی اقوام و عشایر

در بحث گردشگری عشایری، حفظ فرهنگ عشایر از مهمترین بخش هاست. گردشگران تمایل دارند با نحوه ی زندگی عشایر آشنا شوند. پس در طراحی اکوموزه ی عشایری قشقای بایست نحوه ی زندگی، تولیدات عشایر، محصولات غذایی و صنایع دستی عشایری به طور کامل نشان داده شود به شکلی که هویت و اصالت زندگی آن ها حفظ گردیده و خدشه ای وارد نشود.

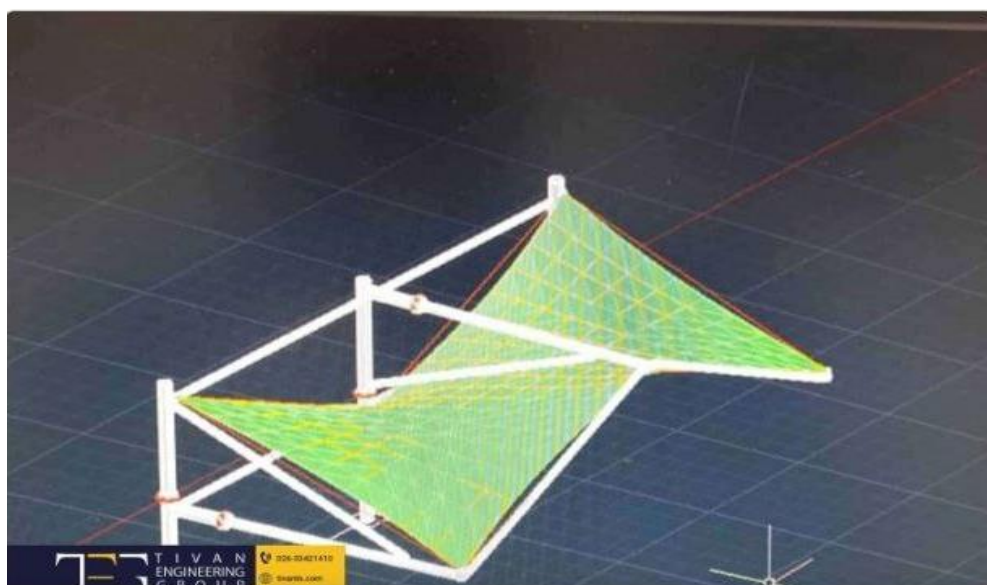
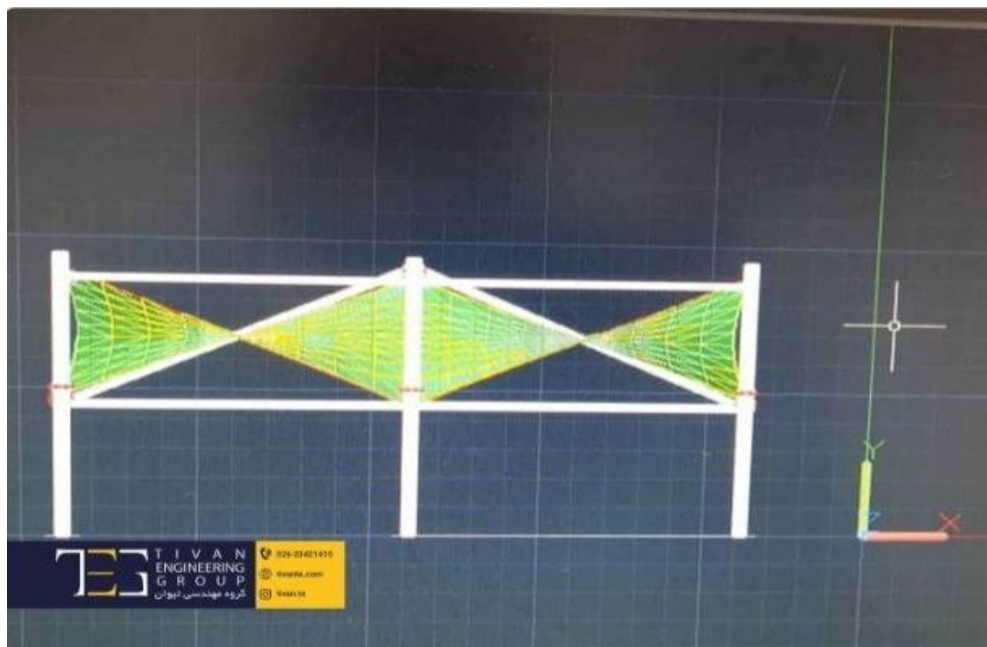
برای رسیدن به این مهم می توان اکوموزه را در مسیر واقعی کوچ عشایر احداث کرد و با استفاده از تورهای گردشگری که با ظرافت منطقه ی عشایر روی فارس آشنایی دارند به توسعه و رونق گردشگری برای اقوام و عشایر قشقای استان فارس کمک کرد.

نتیجه گیری

با توجه به آن چه گفته شد و دانسته های اکنون ما از سبک زندگی عشایری استان فارس و همچنین انعطاف پذیری، اکوموزه و سیاه چادر ها، طراحی سازه ی پارچه ای خیمه ای برای اکوموزه ی مردم شناسی اقوام و عشایر شیراز پیشنهاد می گردد. هر چند که این نوع سازه دارای ضعفی نیز می باشد اما به صرفه ترین و شبیه ترین سازه به سیاه چادر های عشایری است و می توان با استفاده از زیر ساخت های پایه ای گران قیمت تنش سازه را به صفر رساند.

منابع و مآخذ

۱. زرین کوب ، عبدالحسین؛ روزگاران : تاریخ ایران از آغاز تا سقوط سلطنت پهلوی ، تهران ، نشر سخن ۱۳۷۸.
  - ۲ . کلاویخو ؛ سفرنامه کلاویخو ، چاپ دوم ، شرکت انتشارات علمی و فرهنگی ، تهران ، ۱۳۶۶.
  - ۳ . کیانی ، منوچهر ؛ کوچ با عشق ، شیراز ، کیان نشر ، ۱۳۷۷.
  - ۴ . لفافچی ، مینو ؛ حلقه های گمشده از معماران ایران : معماری کوچ ، تهران ، تایماز ، ۱۳۹۱.
- نشریات و مقالات
- ۱ .انعطاف پذیری مسکن عشایر؛ عامل پایداری معماری کوچ ، برزگر ، مریم ، نشریه ی علمی وزارت علوم ، ۱۳۹۹.
  - ۲ .بررسی پتانسیل کارآفرینی گردشگری فرهنگی در جامعه ی عشایر قشقایی فارس ، اسفندیاری بیات ، الهام ، میر واحدی ، سعید ، گردشگری توسعه ، ۱۳۹۵.
  - ۳.تبیین الگوی انعطاف پذیری در طراحی فضاهای فرهنگی ؛ ضیائی ، بنفشه سادات ، گروه معماری تهران ، ۱۳۹۴.
  - ۴ .تبیین و تحرک و انعطاف پذیری پوسته ای در معماری عصر تکنولوژی ؛ میر خسروی ، نگین ، عمران معماری تهران ، ۱۳۹۶.
  - ۵ .تحلیل مقیاس های انعطاف پذیری در معماری فضای آموزشی؛ کنعانی، شیرین ، پژوهش های نوین معماری و شهرسازی ، ۱۳۹۵.
  - ۶.جامعه شناسی تاریخ نظام خانواده در ایل قشقایی؛ رحیمی جابری ، اعظم ، دانشگاه شیراز ، ۱۳۹۴.
  - ۷ .درک خانوار و آسیب پذیری معیشتی نسبت به تغییر اقلیم ؛ عشایر فارس ایران ، غزالی ، سمانه ، زیبایی ، منصور ، ۱۳۹۷.
  - ۸.درک و سازگاری عشایر نسبت به تغییر پارامتر های اقلیمی سمیرم ؛ عابدی سروستانی ، احمد ، طهماسبی ، اصغر ، بارانی، حسین ، صبوچی ، راضیه ، شیراز ، ۱۳۹۷.
  - ۹.زوال کوچ نشینان در ایران، یکجا نشینی ایلات و عشایر ؛ امان اللهی بهاروند ، سکندر ، مطالعات ملی ، ۱۳۸۳.
  - ۱۰.سیاه چادر ، معماری عشایر کوچ نشین ؛ روحی ، ترانه ، تهران ، ۱۳۹۵.
  - ۱۱ .مطالعه جهت ایجاد موزه ی صنایع دستی و مردم شناسی عشایر قشقایی در شیراز ؛ نورالدینی، نسرين ، ۱۳۹۳.

۱۲ مطالعه ی دست بافت های ایلی و عشایری ایران با رویکرد بوم شناسی فرهنگی با تاکید بر گلیم های عشایر ؛ افروغ ، محمد ،
دانشکده ی هنر اراک ، ۱